

Príspevek prednesený na pracovnom seminári ČESKÁ (A SLOVENSKÁ) SOCIOLOGIE
NÁBOŽENSTVÍ V PUBLIKACÍCH 2010-2012

Pořadatel: Sekce Sociologie náboženství při Masarykově české sociologické společnosti a
Katedra sociologie FSS MU Brno
Datum: 14. 12. 2012

Předmět příspěvku: Koreferát na knihu: TICHÝ, R., M. VÁVRA. 2012. Náboženství z jiného
úhlu. Netradiční sociologické pohledy na víru v české společnosti. Brno: CDK.

Kniha autorů Radka Tichého a Martina Vávry, s názvem Náboženství z jiného úhlu, je sice publikací „malou“ co do počtu stran (140 str.), ale obsáhlou co do množství otevřených témat, která jsou situována do šesti kapitol a tří intermezzí. Základní otázka této práce je: jaké je místo (nebo jinak řečeno úloha, či dokonce funkce) náboženství, spirituality a církví v současné české společnosti? Tato obecná otázka je dále zužována dle témat v jednotlivých kapitolách. Témat, která již řešena byla i témat, která jsou v české sociologii náboženství dosud spíše opomíjena.

Na jedné straně bychom tedy mohli obsah této publikace považovat za náhled na náboženství v současné ČR z mnoha dílčích úhlů. Na straně druhé je patrné, že čím více je v publikaci obsaženo jednotlivých témat a podtémat, tím má každé téma menší prostor co do počtu stran. Proto, i když se oba autoři snažili být věcní a struční, přesto u mnohých témat zůstávají pouze na úrovni deskripce, případně explorační.

Osobně musím říci, že jsem se, s ohledem na tematickou obsažnost a interpretační stručnost této publikace, musel často a dlouze zamýšlet nad analytickými výsledky a tím i nad dalšími otevřenými a naznačovanými možnými otázkami a tématy. A právě toto množství informací a stimulací, které se potencionálnímu čtenáři této knihy dostává, by bylo možno považovat za největší přínos této publikace. Autoři se v šesti kapitolách a tří intermezzích zaměřují na mnohá témata, ovšem tato témata nejsou analyzována do hloubky. Toto omezení však současně znamená otevírání mnoha dalších témat i otázek po explanaci popisovaných stavů. Otázek, které by se mohly stát základem pro mnohé další například studentské diplomové práce i další empirický výzkum. Z těchto důvodů bych tuto publikaci doporučoval všem studentům sociologie náboženství a religionistiky, kteří hledají témata pro své diplomové práce. Právě na některá témata, která jsou v této práci otevírána skrze užité empirické postupy i zjištění, bych se chtěl dále zaměřit ve svém příspěvku pro tento pracovní seminář. V tomto okamžiku tedy můžeme přejít k jednotlivým kapitolám knihy:

1. Kapitola: Kolik je vlastně věřících?

V empirické části této kapitoly autoři poukazují na problematiku validity a reliability deklarované četnosti participace ovlivněné nadhodnocováním/podhodnocováním výpovědi respondentů (social desirability). [podobně Finke, Bader, Polson 2010] Proto výzkumníci v sociálních vědách při interpretaci statistických výsledků užívají kromě konceptu statistické významnosti i koncept významnosti věcné. [Soukup, Rabušic 2007] Pokud tedy např. vypočteme relativní četnost participace v jedné sociální kategorii 8,9 % a v další 11,2 %, pak tento rozdíl nepovažujeme za věcně významný a interpretujeme, že je míra relativní četnosti participace u obou soc. kategorií přibližně na úrovni 10 % z cílové populace. Přesné hodnoty uvádíme pouze v tabulkách, interpretujeme jen statisticky a věcně významné hodnoty či rozdíly. Pokud se vrátíme k validitě a reliabilitě kvantitativních dat ovlivněné social desirability a dalšími zkreslujícími vlivy, mezi něž přiřazujeme i autory uváděnou možnou rozdílnost otázek při jednotlivých sběrech, pak mohou vyvstat následující otázky a témata:

a) V jakém vztahu je sebedeklarované náboženské vyznání respondenta s jeho přijímáním náboženské vírouky vztažené ke konkrétní denominaci? (Věrouka např. ve vztahu k víře v Boha, posmrtný život, nebe, peklo, náb. zázraky nebo očekávané participace atd., obsažená např. v Katechismech)

b) Do jaké míry je sebedeklarované náboženské vyznání výsledkem dalších determinantů mimo náb. věrouku? (Národnostní identita indikovaná náb. příslušností [např. Voicu 2011], míra náb. ortodoxie ve společnosti, sociálně-politický kontext atd.)

c) Otázka validity recipročních otázek, tj. deklarací religiozity rodičů a potomka v dětství respondentem v současnosti, tj. v čase sběru dat, které jsou např. součástí vln ISSP-Religion a DIN 2006. . Tato problematika byla řešena na datech z USA a bývalého SSSR [Iannaccone 2003]

d) Nakonec, pokud v ČR sledujeme míry religiozity, pak je sledujeme jako průměrné hodnoty za celou populaci. Ovšem, jak je zmiňováno v této publikaci, tyto hodnoty se výrazně liší mezi jednotlivými regiony. Např. v Ústeckém kraji se k náb. vyz. hlásí méně než 16 % populace a ve Zlínském kraji více než 55 %. Proto je třeba se jednak ptát po determinantech těchto rozdílů, kdy můžeme předpokládat např. vliv výměny obyvatelstva po odsunu občanů německé národnosti po roce 1945. Za druhé tu vyvstává potřeba sofistikovanějších statistických metod, které jsou schopny pracovat s více úrovněmi (např. regiony), např.

hierarchických modelů, které jsou schopny sledovat vliv determinantů na mikro, mezo i makroúrovni.

2. Kapitola: Náboženství a první fáze života.

V této kapitole autoři popisují mezigenerační reprodukci názorových a hodnotových postojů, mezi něž postoj k nadpřirozenu a deklarovaná religiozita patří. Z výsledků je patrné, že v celé polovině minulého století v ČR nedochází ke 100% míře mezigenerační reprodukce, jejímž výsledkem je pokles religiozity v tradičních formách. Ovšem toto je spíše ddeskriptivní výsledek analýzy. Zde se tedy rýsují další možná témata a otázky:

- a) Jaké determinanty ovlivňují míry inter a intragenerační reprodukce religiozity? (Vliv systémových podmínek v určitých obdobích např. [Tomka 1998], míra modernizace regionu či v časovém období, vliv tradic, kultury atd.)
- b) Dalším determinantem úspěšnosti mezigenerační reprodukce v určitém společensko-historickém kontextu by mohla být pocíťovaná důležitost náboženství v rodině, ve které ke konkrétní transmisi dochází. Podle pravidla homogamie lze tuto důležitost indikovat přítomností náboženské homogamie/ heterogamie. [Kalmijn 1991]
- c) Míra a determinanty náboženské homogamie i míra homogamie jako determinant např. inter a intragenerační transmise religiozity, názorových postojů i jednání jsou prozatím v české sociologii tématem spíše opomíjeným. Přesněji, homogamie ve světovém názoru (náboženském či sekulárním) nebo homogamie denominační. Pro zajímavost, míra homogamie ve světovém názoru je v současné ČR více než 80 %, např. oproti homogamii vzdělanostní na úrovni asi o 10 % nižší.
- d) Dalším tématem, spíše pro teoretickou diskuzi, by mohla být otázka, zda v případě shodnosti partnerů nedeklarujících své náboženské vyznání hovořit o homogamii ve světovém názoru nenáboženském nebo sekulárním nebo ateistickém.
- e) Přetrvávání míry religiozity ve společnosti není závislé pouze na úspěšnosti mezigenerační reprodukce, ale také na rozdílnosti počtu dětí vychovávaných v religiózních a nereligiózních rodinách. K řešení této otázky se v demografickém i sociálně stratifikačním výzkumu užívají populační modely [např. Mare, Maralani 2006].

Pozn: Z mých vlastních analýz sice vyplývá, že je v ČR u religiózních matek vyšší fertilita, ovšem tento vztah je zprostředkován tím, že ženy starších ročníků mají vyšší míru fertility i

religiozity. Pokud vybereme užší věkovou kohortu, např. 10ti letou, pak mezi mírou fertility religiózních a nereligiózních žen není věcně významný rozdíl.

3. Kapitola: MAJÍ VĚŘÍCÍ VÍCE DŮVĚRY?

V této kapitole autoři sledují míru důvěry k církvím, v ČR i dalších zemích Evropy, ve srovnání s důvěrou v další instituce a to v závislosti na religiozitě v některých tradičních formách. Výsledkem analýzy, zobrazeným v mnoha tabulkách a grafech je, že důvěra k církvím je v pozitivním vztahu s mírou tradiční religiozity, ale je oproti důvěře v další instituce významně nižší a v čase klesající. Ovšem tato analýza nám opět neodpovídá na otázku, proč důvěra k institucím obecně klesá a proč důvěřují více jedinci s osobní religiozitou v tradičních formách. Odpovědi na tyto otázky byly pouze teoreticky naznačeny. Dále jsme také nedostali odpovědi na otázky, jak míra důvěry, např. k církvím, determinuje jednání či další názorové postoje. Z těchto důvodů tato kapitola může otevírat následující témata:

a) Pokud bychom mírou důvěry k církvím, jakožto společenským institucím a nositelům a šířitelům tradiční náboženské věrouky, definovali význam, který církev a náboženství ve společnosti má, pak vyvstávají následující otázky: Jak míra této důvěry determinuje např. mezigenerační reprodukci religiozity, důvěru v náboženskou věrouku konkrétních denominací, párový výběr, zapojení se do dobrovolných církevních organizací, volební preference atd.

b) Jaké faktory by mohly ovlivňovat míru generalizované důvěry diferenciovanou religiozitou? Mohli bychom pozitivní vztah mezi mírou religiozity a mírou důvěry vysvětlovat např. vyšší mírou konzervatismu věřících, silnějším postojem k tradicím, vyšší submisivitou atd?

4. Kapitola: Jsou věřící šťastnější?

V této kapitole byl zkoumán vztah mezi tradičními a netradičními formami religiozity a subjektivním pocitem štěstí, který byl dále kontrolován v závislosti na některých socio-demografických charakteristikách. Obecně bylo zjištěno, že religiozita významněji neovlivňuje subjektivní pocit štěstí a v případech, kdy byl tento vztah nalezen, byl zprostředkován sociodemografickými charakteristikami, např. ve vztahu: Věk-religiozita-štěstí.

V první části této kapitoly autoři také popisovali rozložení subjektivního pocitu štěstí v závislosti na socio-demografických charakteristikách, kde mezi jinými zjistili, že jsou ženy ve všech dimenzích religiozity religioznější oproti mužům. Z výše uvedeného vyvstávají dvě

otázky/témata pro další výzkumy:

a) Genderově diferencovanou religiozitu v ČR zkoumala již D. Hamplová [Hamplová 2011], která vysvětlila tuto genderovou rozdílnost pouze v závislosti na úspěšnější reprodukci v linii matka-dcera oproti linii matka-syn. I zahraniční studie genderovou rozdílnost religiozity dosud dostatečně nevysvětlily [např. Flere 2007; Roth, Kroll 2007] a další. Pokud nám stávající teorie s využitím dostupných dat nejsou schopny dostatečně vysvětlit genderovou rozdílnost v mírách religiozity, pak vyvstává otázka, zda by nebylo potřebné se vrátit k ověření stávajících nebo případné konstrukci nových teorií, tj. ke kvalitativnímu výzkumu této problematiky.

b) Autoři v této kapitole užili jako vysvětlovanou proměnnou sebedeklarovaný subjektivní pocit štěstí. Indikátory konstruované ze subjektivních výpovědí pocitů však mohou vnášet do analýzy určitá zkreslení. Zde je otázkou, tématem pro další analýzy, zda by nebylo možno tento subjektivní indikátor kontrolovat s indikátory dalšími, vztaženými ke spokojenosti v životě. Případně užití více objektivnějších indikátorů „šťastného života“, například konstruovaného ze saturace životních potřeb respondenta atd.

c) Metodologická poznámka: Autoři v grafech používají hodnoty Pearsonových korelačních koeficientů pro měření síly vlivu vysvětlujících proměnných. Zde by byla potřeba zřetelně popsat kategorie těchto vysvětlujících proměnných, protože hodnoty korelačních koeficientů se s počty kategorií významně mění. Přesněji, není možno porovnávat korelační koeficienty mezi vysvětlujícími proměnnými s odlišnými počty kategorií.

5. Kapitola: JSOU VĚŘÍCÍ TOLERANTNĚJŠÍ?

V této kapitole byly zkoumány míry tolerance v mnoha aspektech v závislosti na tradičních i netradičních formách religiozity. Z výsledků vyplývá, že je tato tolerance v silném pozitivním vztahu s tradičními formami a i slabším s formami netradičními. Ovšem tyto výsledky nám opět neodpovídají na otázku proč jsou tradičně věřící tolerantnější.

a) Bylo by možno vyšší míru tolerance tradičně věřících spojovat s jejich vyšší důvěrou, která byla zjišťována v 3. kapitole této publikace?

b) Jaké by mohly být další potenciální determinanty vyšší tolerance tradičně věřících?

6. Kapitola: NÁBOŽENSTVÍ A KONEC ŽIVOTA. VÍRA A ZPŮSOB POHŘBÍVÁNÍ.

Závěry z této kapitoly naznačují, že sice podíly kremací na všech pohřbech v posledním půlstoletí narůstají, ovšem více v případě, že pohřeb zajišťuje rodina bez náboženského vyznání nebo participace. Sami autoři této knihy však deklarují, že neměli k dispozici data

např. z cenzů nebo surveys a jejich závěry jsou proto jen informativní. Přesto by mohlo být toto téma zajímavé pro další výzkum, možná kvalitativní.

a) Je tradiční způsob pohřbívání do země spojen s celkovými postoji k tradicím, tradiční kultuře, sousedské kontrole?

b) je způsob pohřbu závislý spíše na lokálních možnostech, např. vlastnictví hrobu, cenové dostupnosti různých typů pohřbů pro různé sociální skupiny?

Na závěr

Autoři v této publikaci převážně užívají statistické metody kontingenčních tabulek, Pearsonova korelačního koeficientu a v jediném případě i lineární regresi. Tyto metody jsou v dnešní empirické sociologii považovány spíše za deskriptivní. Vývoj analytických metod směřuje spíše k sofistikovanějším postupům analýzy, např. logitovým a logistickým modelům, hierarchickým modelům atd. Důvodem přechodu na užívání modelů je právě možnost sledování vlivů většího množství vysvětlujících proměnných, i v hierarchii mikro a makro determinantů a tím i vyšší explanační možnosti. Je pravdou, že s užitím sofistikovaných analytických postupů jsme se mohli setkat v publikaci D. Hamplové a B. Řehákové [Hamplová, Řeháková 2009], ovšem zde byla míra religiozity sledována v mnoha dílčích modelech. Míra i sklatba religiozity jedince nebo skupiny je pravděpodobně ovlivňována velkým množstvím intervenujících proměnných, vlivů na úrovni individuální i skupinové, tj. mikro i makro úrovni. Právě pro takovéto hierarchické struktury vysvětlujících proměnných byly konstruovány víceúrovňové modely, které se již etablovaly v demografii a v mnoha případech jsou již užívány i v zahraničních empirických pracích v oboru sociologie náboženství. Na své rozsáhlejší využití v české sociologii náboženství však dosud čekají.

Literatura

Finke, R. Ch. Bader, E. Polson. 2010. *“Faithful Measures: Developing Improved Measures of Religion”*. ARDA Guiding Paper Series).

State College, PA.

- Flere, S. 2007. "Gender and religious orientation". Social Compass, Vol: 54,
- Hamplová, D. B. Řeháková. 2009. Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Praha: Sociologické studie.
- Hamplová, D. 2011. "Náboženství a pohlaví". Sociologický časopis, Vol. 47, No. 2.
- Iannaccone, L. 2003. "LOOKING BACKWARD: A Cross-National Study of Religious Trends." George Mason University.
- Kalmijn, M. 1991. „Shifting boundaries: Trends in Religious and Educational Homogamy.“ American Sociological Review 56: 786-800.
- Mare, R. V. Maralani. 2006. "The Intergenerational Effects of Changes in Women's Educational Attainments". American Sociological Review 71: 542-64.
- Roth, L. J. Kroll. 2007. "Risky Business: Assessing Risk Preference Explanations for Gender Differences in Religiosity". American Sociological Review.
- Soukup, P. L. Rabušic. 2007. „Několik poznámek k jedné obsesi českých sociálních vědců k statistické významnosti.“. Sociologický časopis, Vol. 43, No. 2: (379–395).
- Tomka, M. 1998. „Contradictions of secularism and the preservations of the sacred. Four contexts of religious change in communism.“ Pp. 177-189 in R. Laermans, B. R. Wilson, J. Billiet (eds.) Secularization and Social Integration. Papers in Honor of Karel Dobbelaere. Leuven: Leuven University Press.
- Voicu, M. 2011. „Effect of Nationalism on Religiosity in 30 European Countries“. European Sociological Review, vol,